

Літ

ЛІТ

ГАЗЕТА
ТВОРЧАЙ ІНТЭЛІГЕНЦЫ
БЕЛАРУСІ

ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА

Крытыка

НАСТАЛЬГІЯ ПА МІНУЛЫМ, альбо ПРАГА ДУХОЎНАСЦІ

Іван Шамякін як пісьменнік і грамадскі дзеяч заўсёды быў у самай гучыні палітычнага і сацыяльнага жыцця краіны. Такім жа актыўным, нягледзячы на ўзрост, ён застаецца і цяпер. Па-ранейшаму вострым застаецца і яго лярэ. Толькі за апошнія некалькі год выйшлі з друку аповесці "Paradies auf Erden" — 1993, "Вернісаж" — 1993 (аб'яднаны ў адзін твор як "Аповесці Івана Андрэвіча"), "Сатанінскі тур" — 1993, "Падзенне" — 1994, "Адна на падмоствах" — 1994. Гэтыя творы ў ўвайшлі ў асобную кніжку пісьменніка пад назвай "Сатанінскі тур". У 1995 годзе выйшлі ў свет яшчэ дзве аповесці пісьменніка — "Бумеранг" і "Без пакаяння". Творы, прама скажам, адметныя ў кантэксце сучаснай нацыянальнай літаратуры. Адметныя сваёй абвостранай ідэйнай і публіцыстычнай накіраванасцю, адкрытай нязгодай з новым жыццём і з новымі палітыкамі. Менавіта па гэтай прычыне яны па-рознаму ўспрымаюцца чытачамі і крытыкай.

З'яўляючыся прыхільнікам рэалістычна-псіхалагічнай і рэалістычна-бытавай прозы, пісьменнік выдае шэраг твораў, напісаных у стылі фантастыкі і гратэску. У плане фармальным, па сваёй мастацкай арганізацыі, творы набліжаюцца да літаратуры абсурду, — "Paradies auf Erden", "Вернісаж", "Сатанінскі тур". Галоўны герой "Аповесцей" пісьменнік-інтэлігент Іван Андрэвіч так ахарактарызуе сучаснае грамадства: "Хаос. Не, не хаос. У хаосе ёсць завяршэнне, пачатак і канец... А я не бачу канца нашага развалу... грандыёзны сметнік "вялікай дэмакратыі".

Незвычайная структура "Аповесцей Івана Андрэвіча", як і "Сатанінскага тура", абумоўлена спецыфічнымі мастацкімі мэтамі. Гэта творы абвострана публіцыстычныя. Тут можна адзначыць і плакатна-дэкларацыйную завостранасць аўтарскіх ідэй, і сімвалічную абгаўльненасць апавядання ў цэлым.

У цэнтры "Аповесцей" — сучаснае і, можна сказаць, "выніковае" жыццё тале-навітага пісьменніка Івана Андрэвіча. Герой пяцьдзесят гадоў быў у партыі, шыфра верыў у яе ідэалы. Разам з адлюстраваннем трагедыі героя І. Шамякін ліша і сваю

трагедыю, трагедыю мастака, які не можа прыняць новых сацыяльных і грамадскіх ідэй. Пісьменнік адмаўляе грамадству, якому непазрэбна культура і дзеячы культуры: "Мы страцілі ўсё, што набылі. Вішнёвы сад страцілі... каму яно трэба, мастацтва?".

Пакутліва намагаецца зразумець аўтар сённяшняга героя — у жыцці і ў літаратуры: "Хто ён... сённяшні герой? Уладальнік мяшка з грашамі. Мы з вамі, галодныя інтэлігенты?" Але найбольшы боль у шамякінскага героя выклікае ўсведамленне ўласнай творчай смерці: "Мы сыходзім са сцэны пры жыцці". Праз алегорыю — фантастычную карціну народнага мастака, акадэміка Міхала Рачыцкага ("Вернісаж") — аўтар падае гратэсчную мадэль сучаснага жыцця, у якім галоўную ролю адыгрываюць "не людзі, а пачвары, монстры". Зняважана Жанчына, Маці — аснова жыцця, яго працяг. А замест дзяцця, "што бярозавыя паленцы на мастку, ляжалі голенькія худзенькія трупікі... І цягнулася жудасная сцэжка з трупікаў у неба". Да такога страшнага, безвыходнага фіналу прыходзіць пісьменнік.

Публіцыстычная сістэма аргументацыі, своеасаблівы ўмоўна-дэкларацыйны стыль абумоўлілі форму адлюстравання вобразаў. Персанажы "Аповесцей" паўстаюць не столькі жывымі характарамі, колькі ўмоўнымі вобразамі-сілуэтамі пэўных ідэй.

У такім жа сатырычным плане распавядае аўтар і аб трагедыі яшчэ аднаго інтэлігентна-гуманітарнага Уладзіслава Іванавіча Булаўскага ("Сатанінскі тур"). Кандыдат навук, мовазнавец, "чалавек надзвычай тонкай душэўнай арганізацыі", Булаўскі, каб папярэдзіць сваё матэрыяльнае становішча, вымушаны займацца "камер-цыяй", гэтай абразлівай для яго справай. І ўрэшце Уладзіслаў Іванавіч не вытрымаўе здзеку з сябе, памірае ў дарозе, нават не дачкаўшы да Брэста. Памірае ціха і незаўважна. Гэтак жа, як і жыў. Баючыся каго-небудзь пакрыўдзіць або абвінаваціць.

Тэму "без віны вінаватых" развівае пісьменнік і ў аповесці "Адна на падмоствах". Твор гэты напісаны ўжо ў традыцыйным для І. Шамякіна жанры рэалістычна-псіхалагічнай прозы. Аповесць у плане змяцённа-нальным больш стрыманая, без апакаліпсічнага надрыву. Былая народная артыстка Аляксандра Паўлаўна Астроўка "аслабла ад бездапаможнасці, ад няведання, навошта яе пакуты... пад канец жыцця",

калі "няма радасці! Няма шчасця". Героіня ў сталым узросце апынулася ў абсалютнай галечы, засталася ў адзіноце. Пустэча матэрыяльнага неўзабаве ператварылася ў пустэчу унутраную, душэўную. Асабістая драма героіні (як, дарэчы, і палярэдніх герояў І. Шамякіна) накладваецца на драму сацыяльнаю, драму жыцця.

Галерэю людзей учарашняга дня неўзабаве дапоўніць пісьменнік яшчэ адным героем. Іван Мацвеевіч Жыгуновіч — галоўная дзеючая асоба аповесці "Бумеранг" ("Маладосць", 1995, N 1). Толькі трэба сказаць, што ў гэтым вобразе яскрава загуцаў ужо і іншыя матывы, галоўны з якіх — матыў вінаватасці чалавека, які адступіўся ў сваім жыцці ад галоўнай хрысціянскай заповедзі "не забі". Жыгуновіч некалі разам з іншымі гулагаўскімі вязнямі працаваў над падарункам Сталіну. Ствараючы першую атамную бомбу, вучоныя ГУЛАГа вырашылі падарыць "бацьку ўсіх народаў" пісьмовы прыбор, начыніўшы яго радыеактыўнымі элементамі. Такім чынам, Жыгуновіч таксама грэшнік, хоць і "не можа каяцца". Грэшнік, бо яны, вязні, тады "пераступілі мяжу чалавечнасці". За гэта герой і нясе цяпер пакаранне, самае невыноснае для яго, як бацькі: ад прыбора, які ўвесь час захоўваўся ў гістарычным музеі, захавалася на прамяньную хваробу яго дачка Алена.

Хрысціянскія матывы — гэта новыя моманты эстэтычнай свядомасці І. Шамякіна, хоць пэўным чынам і занакамерныя. Як пісьменнік з адметным гуманістычным стаўленнем да людзей, І. Шамякін заўсёды змагаўся за маральную чысціню чалавека — няхай сабе гэтыя маральныя высновы і будаваліся на прынцыпах марксісцка-ленінскага разумення чалавека. Цяпер жа праявіў падышоў да праблемы маральнай адказнасці чалавека больш патрабавальна — як да адказнасці абсалютнай і бескампраміснай, адказнасці агульначалавечай.

Іван Мацвеевіч Жыгуновіч, як і Аляксандра Паўлаўна, жывучы мінулым, катэгорыям учарашняга дня — адсюль іх унутраная драма, трагедыя жыцця. Яны не прымаюць сённяшніх адносін паміж людзьмі, заснаваных на душэўнай жорсткасці і долараў практыцызме. Аляксандра Паўлаўна, безвыходнасці вырашыла пакінуць гэтае жыццё. Але палярэдніе яна адважылася прайграць свой лёс і сваё каханне на сцэне. Іван Мацвеевіч таксама пакідае свой "след

на зямлі", ён піша аповесць "пра жыццё сваё, пра блуканні па пакутах". Усё гэта ім, ды і аўтару таксама, патрэбна, каб праз **аналіз** прыйсці да нейкай сутнаснай высновы, да важнага для іх абагульнення. Яны хочучь даўмецца, у чым заключаўся сэнс іх уласнага пражытага жыцця і жыцця наогул. Сацыялістычнага жыцця, якое яны самі сабе будавалі, шчыра ў яго верылі і працягваюць верыць цяпер, калі яно ўжо парушылася, пачало адыходзіць у нябыт.

Найбольш значным творам І. Шамякіна апошніх год з'яўляецца аповесць "Падзенне". Аўтар адстойвае тут **сваё** права на адметнае бачанне гісторыі і чалавека ў ім, дыскутуе па пытаннях палітыкі, культуры, маралі.

Якой павінна быць сучасная літаратура і ці павінна грамадства пагарджаць літаратурай савецкай? У аповесці мы зноў сустракаемся з любімым героем аўтара пісьменнікам Іванам Андрэвічам. Як і раней, ён выконвае ролю рупара ідэй самога пісьменніка. Іван Андрэвіч па-ранейшаму пакутуе ад сумненняў, якія "нарасталі, што снежны абвал". Пакутуе ад таго, што, дажыўшы да старасці, "ён так і не ўцяміў, што ж такое шчасце. Няшчасце — ведае". Толькі цяпер пачуцці Івана Андрэвіча ўжо іншыя, больш стрыманыя. Герой набіў аналітычную разважлівасць, унутраную раўнавагу. Звяртаючыся да сваёй мінулай творчасці, Іван Андрэвіч усведамляе, што ён не заўсёды заставаўся "рэалістам і прагматыкам... нярэдка сілы знешня і ўнутраныя рабілі яго ідэалістам". Герой сцвярджае ідэю рамантызаванасці ўсёй савецкай літаратуры, а не толькі сваёй творчасці. Яшчэ адзін персанаж аповесці, таксама пісьменнік, Даніла Канопліч заявіў, маючы на ўвазе сябе і сваіх калег-пісьменнікаў, што "мы зусім не фальсіфікатары, як нас хочучь выдаць тыя, каму хочацца закрэсліць нядаўнюю гісторыю. Мы сачыніцелі легендаў. І мы — гісторыя". І. Шамякін, як і яго героі, перакананы, што літаратура павінна ўпрыгожваць жыццё легендамі, бо "без легендаў жыццё было б шэрае, без колераў, як чорна-белае кіно".

Налэўна, патрэбны чалавеку легенды, рамантызаваная літаратура, але яны не павінны падмяняць сабою літаратуру рэалістычную, літаратуру ад жыцця, ад праўды жыцця. Гэта таксама недзе падсвядома разумее І. Шамякін, бо той жа Даніла, са звыклым для яго блюзнерствам, адзначае, што "ад мноства легендаў — да ў галовах. Легендаў павінна быць нямнога".

Побач з героямі-інтэлігентамі ў аповесці "Падзенне" стаяць і іншыя дзеючыя асобы, прадстаўнікі новай генерацыі, доларавыя мутанты — у трактоўцы І. Шамякіна таксама героі трагічнага кшталту. Пісьменнік намагаецца зразумець сутнасць іх трагізму.

Ён адлюстроўвае працэс маральнага падзення знутры — праз псіхалогію асобнага чалавека, праз яго сумненні і душэўную барацьбу, праз нягроду і супраціўленне.

Аповесць "Падзенне" — гэта твор не толькі аб духоўнай дэградацыі асобнага чалавека, хоць і аб гэтым таксама, але ў першую чаргу аб дэградацыі, маральным падзенні дзяржавы, якая адраклася ад вялікай сацыялістычнай ідэі, на думку аўтара, самай справядлівай і гуманнай.

Пісьменнік уводзіць у апавяданне вобраз старога бальшавіка-гулагаўца Стэфана Юльянавіча Юшкоўскага, Вялікага Дзеда, "Саваафа! Не, Давіда!".

Вобраз Стэфана Юшкоўскага, калі разглядаць яго ў кантэксце творчасці І. Шамякіна, нагадвае старога настаўніка Шаблюка, ідэалізаваны вобраз якога пісьменнік увасобіў у рамане "Крыніцы" (1956). Розніца толькі ў тым, што ў характары Стэфана Юльянавіча пісьменнік намагаецца сумясціць нясумяшчальнае — марксізм і рэлігію, дакладней, дапасавачь рэлігію да марксізму.

Юшкоўскі ў асобе Ісуса Хрыста бачыў не духоўную субстанцыю, сына Богага, а рэальнага чалавека, ідэаліста, які шчыра верыў у царства Бога на зямлі і за гэта памёр пакутніцкай смерцю. З Ісусам, "геніяльным рэфарматарам і прапаведнікам", і параўноўваецца камуніст Юшкоўскі, які маліўся і малітва даламагала яму пераносіць гулагаўскія пакуты. З асаблівым пафасам Стэфан Юльянавіч адзначае: "Я ішоў на Галгофу, як Езус, з верай... З верай, што памром за народнае шчасце".

Празмерная аўтарская ідэалізацыя вобраза Юшкоўскага стала асноўнай прычынай псіхалагічнай спрошчанасці, маральнай і ідэйнай запраграмаванасці характару героя. Такое назіралася і раней, калі І. Шамякін звяртаўся да адлюстравання станоўчага героя-камуніста (Жарл Маеўскі — "Глыбокая плынь", Лемяшвіч — "Крыніцы", Яраш — "Сэрца на далоні", камсорг Шыянок і парторг Калбенка — "Зеніт" і г. д.)...

Героі І. Шамякіна ў сучасным жыццёвым хаосе страцілі сябе, згубілі перспектыву духоўнага развіцця — у гэтым іх трагедыя. У гэтым жа трагедыя і самога пісьменніка, бо як трапна заўважыў В. Каваленка, "пакуты герояў пісьменніка — гэта і пакуты яго самога". І. Шамякін заклікае людзей і свет да духоўнага ачышчэння, маральнага ўваскрэснення — праз "рэлігію" сацыялізму, "рэлігію" марксізму-ленінізму. А яшчэ — праз пакаянне. Перад Богам, перад Людзьмі.

Час пакажа, наколькі мае рацыю пісьменнік.

Валянціна ЛОКУН

г. Пінск